

Kelet-közép-európai perspektívák 2030-ig

Írásunkban a kelet-közép-európai térség biztonságát tartósan befolyásoló folyamatokat, sajátosságokat és tényezőket vesszük számba – 2030-as kitekintéssel. Mivel tisztában vagyunk a térség elnevezésének terminológiai vitáival,¹ elemzésünkben Kelet-Közép-Európán a volt szovjet blokk országait, a posztjugoszláv térség államait és a posztszovjet térség Európai Unióhoz csatlakozott országait értjük. Egy olyan térséget tehát, amely diverzifikált és sokszínű, így megállapításaink ugyan a többségre vonatkoznak, de ez alól mindig vannak kivételek.

Ha nem akarunk nagy tévedésekbe esni, a hosszabb távú előretételeket általában a történelmi trendek nyomvonalán a legkevesbé kockázatos elkezdni. Különösen így van ez olyan időszakban, amikor a mindennapi történések még a stratégiai elemzőket is elbizonytalanítják. Márpedig a 2008-ban kirobbant és még napjainkban is tartó pénzügyi-gazdasági világválság időszaka feltétlenül ilyen. Így hát mi is a történelmi jellegzetességekkel kezdjük.

Történelmi meghatározottságok

Kelet-Közép-Európának a 20. századból örökölt legfontosabb biztonsági jellegzetességei a térség *félperifériás jellege, nagyhatalmak közötti földrajzi fekvése, fragmentáltsága, nemzet-etnikai problémái, kisállami jellege és demokratikus deficitje*.

A félperifériás jelleg – mint már annyiszor az elmúlt kétszáz évben – a bipoláris világrend bukását követően is a *modernizációt* tette az itteni társadalmak biztonságának első számú prioritásává, s biztosan állíthatjuk, hogy ez az elkövetkezendő évtizedekben sem fog megváltozni.

Kelet-Közép-Európát a nagyhatalmak közötti földrajzi elhelyezkedés tette fogalmilag önálló régióvá, az elmúlt több mint két évtized eseményei és folyamatai pedig nem jártak olyan eredménnyel, hogy az itt élő társadalmak immanensen és pozitívan azonosulnának a térség önállóságával. Ehhez ugyanis egyrészt csökkennie kellett volna Kelet-Közép-Európa fragmentáltságának. Ez nem következett be, inkább alrégiók kialakulásáról beszélhetünk a térségen belül a Baltikumtól a Nyugat-Balkánig. Másrészt enyhülnie kellett volna a nemzetiségi-etnikai feszültségeknek. Bár itt tagadhatatlanok az eredmények, de ezt csak jelentős nemzetközi nyomás hatására érték el a térség társadalmi, s közismerten mélyről indult a folyamat. Végül harmadrészt általános és eredményes gyakorlattá kellett volna válnia a regionális együttműködésnek. Ez pedig – a kifejezés regionális érdekvédelem értelmében – még a régió belül külön csoportként kezelt visegrádi országoknak sem sikerült.

1 Ennek összefoglalását lásd Romsics Ignác: *Közép- és/vagy Kelet-Európa? Egy terminológiai vita nyomában. Rubicon*, 1997. 5–6. sz.

Ennél is fontosabb: nem lehetünk biztosak abban, hogy az euroatlanti integrációs folyamattal bekövetkezett új körülmények között térségünk fragmentációja 2030-ra látványosan csökken majd. Sőt, mivel az elkövetkezendő évtizedekben változni fog az Európai Unió, a kelet-közép-európai társadalmak egyik legfontosabb biztonságpolitikai kihívása pedig a reperiferizáció veszélye lehet,² inkább növekvőnek feltételezzük a fragmentációt.

Kelet-Közép-Európa fragmentációjának következményeként erősödött a térség *kisállami jellege*.³ Mivel a fokozódó globalizáció körülményei között a kisállamok érdekérvényesítő képessége csak a nagy nemzetközi szervezetek tagságán keresztül lesz fenntartható, a kelet-közép-európai térség érdekérvényesítő potenciálja döntően a jövőben is csak az Európai Unión keresztül lesz növelhető. Tekintettel arra, hogy a kemény és puha hatalmi eszközök terén a térség egyetlen állama, még Lengyelország sem⁴ rendelkezik jelentős potenciállal, a NATO ugyan továbbra is fontos marad Kelet-Közép-Európa számára, de kevésbé lesz alkalmas színtér a térségi érdekérvényesítés növelésére. A fragmentáció, a kisállami jelleg erősödése és a reperiferizálódás veszélye miatt nem számolunk a regionális együttműködési hajlandóság látványos erősödésével sem. Az egyes országok érdekérvényesítési sikerét 2030-ig leginkább az fogja meghatározni, hogy a rövid távú politikaitöke-kovácsolás térségi gyakorlatát mennyiben váltja fel a hosszú távú, kiszámítható, fenntartható stratégiai szemlélet.

Ellentmondásosnak látjuk azt az eredményt, amit a térség társadalmi az elmúlt húsz évben a *demokratikus deficit* ledolgozása terén mutattak.⁵ Intézményi értelemben és formálisan kétségtelenül igen jelentős előrelépést láthatunk, tartalmilag és funkcionális szempontból azonban a fejlődés ellenére bőven van még pótolni való. Mivel a demokratikus magatartás megerősödésében a történelmi hagyományok mellett nagy szerepe van a tapasztalatnak és a tanulási folyamatnak, a 2030-ra e téren elérhető eredmények alapvetően a térség modernizációjának sikerétől vagy kudarcától, illetve körülményeitől függenek.

A kelet-közép-európai térség társadalmainak *biztonságfelfogásában* a rendszerváltás kezdetétől kulcsfontosságú volt a gazdasági és szociális biztonság. Az itteni emberek elsősorban a gazdaság fellendítését és a szociális biztonság megteremtését várták/várják el a politikai elitől. Ez a biztonságpercepció, valamint az, hogy a térség nem érzelik hagyományos külső fenyegetést, továbbra is meghatározó tényezője marad a politikai elit és a társadalom védelmi szférához való viszonyának.⁶ A védelmi szektorok finanszírozásában fontos szerepe lesz a 2008-as pénzügyi-gazdasági világválság hosszának és mélységének, s a költségvetésekre belátható ideig az alacsony szinten való stagnálás lesz leginkább jellem-

2 Samary, Cathrine: *Eastern Europe faced with the crises of the system*. The International Institute for Research and Education (IIRE), 2010. 09. 29.

3 Lásd erről Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 2. k. Budapest, 1986, Magvető, 185–265. o.; Tálás Péter: *Integrációk szorításában. A kelet-közép-európai térség biztonságáról, 1990–2010*. In Háda Béla et al. (szerk.): *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves*. Budapest, 2010, ELTE, 617–630. o.

4 Az elmúlt két évtizedben Lengyelország volt a térség egyetlen olyan állama, amely – Irak és Afganisztán kapcsán – kísérletet tett annak bizonyítására, hogy figyelemre méltó „hard power”-rel rendelkezik.

5 Lásd a Freedom House *Nations in Transit* adatbázisának adatait.

6 Ez alól csupán a posztjugoszláv és a balti térség államai jelentenek kivételt, míg az előbbinél a délszláv háborúk, az utóbbinál Oroszország közelsége és a haderő megteremtésének igénye miatt volt magasabb a védelmi szektor költségvetésének aránya a térség más országainál.

ző. Optimális esetben ez növelheti a térség együttműködési készségét a biztonság terén, elsősorban az EU és a NATO keretében.

Mivel fennmaradni látszik Kelet-Közép-Európa Oroszországtól való energiatülszórás, az energiához való hozzájárulás pedig egyre fontosabb kérdéssé válik, a kelet-közép-európai társadalmakban várhatóan megerősödik az érzékenység az energiabiztonság iránt. Hasonló folyamat várható a klíma- és környezetbiztonság kérdésében is.

Integrációs meghatározottságok

Az elmúlt több mint húsz esztendőben Kelet-Közép-Európa társadalmi három nagy integrációs folyamatot éltek meg egy időben.⁷

Egyrészt egy, az euroatlanti integrációval együtt járó *európaizálódási folyamatot* (vagyis a meglehetősen előrehaladott európai integrációhoz való csatlakozást). Fontos jeleznünk, hogy szemben Nyugat-Európával, az organikus integráció kimaradt a térség 1945 utáni történetéből, s ennek hiányát megítélésünk szerint Brüsszel és térségünk politikai elitjei is alábecsülték az uniós csatlakozás folyamán.

Másrészt egy *renacionalizációs folyamatot*, amely térségbeli folytatódása a történetileg ismert európai nemzetfejlődésnek (vagyis a térségünkben 1945 után megtorpanó *nemzeti integrációnak*). Fontos kiemelnünk, hogy a két integrációtípusnak például eredendően eltérő a szuverenitás-felfogása (*az európai integrációé megosztó, a nemzeti integrációé kiterjesztő*) és a biztonságfelfogása is (*érdekvédelem versus területvédelem*).

Végül, harmadrészt minden korábbi korszaknál erőteljesebben hatott a térségre a *globalizáció folyamata* (amely felfogható *univerzális integrációnak*), bár ez utóbbi elsősorban az információáramlás, a személyek mozgása és a pénzügyi-gazdasági folyamatok terén érzékelhető. Ez utóbbinak – a külföldi tőkebefektetések révén – térségünk haszonélvezője volt, de mind időben, mint területileg igen aránytalan eloszlásban.⁸

A hidegháború végét követően a kelet-közép-európai térség államainak túlnyomó többsége *az euroatlanti integrációban látta hosszú távú prosperitása és biztonsága zálogát* (vagyis azt az eszközt, amelynek segítségével a térség biztonsági adottságaihoz kapcsolódó kihívások leginkább kezelhetők, negatív hatásai pedig minimalizálhatók) – a nyugati országokhoz való gazdasági felzárkózását az EU-integrációban, a felzárkózás biztonságát pedig a NATO nyújtotta biztonsági garanciákban. Mindez összekapcsolódott *a demokratizálódással és a piacgazdaság megteremtésével*, amelyek egyfelől sikeres és követendő példák voltak az itteni társadalmak számára, másfelől viszont a Nyugathoz való kapcsolódás *kívülről megfogalmazott követelményei* is.

A szovjet érdekszférából való kiszabadulás ugyanakkor *a nemzeti függetlenség megteremtését, a szuverenitás meg-, illetve visszaszerzését* is megnyitotta a kelet-közép-európai államok számára. Ennek *legfőbb hajtóereje* – éppúgy, mint korábban Nyugat-Európában – *a nacionalizmus politikai eszméje* volt. Ez olyan törekvéseket takart, mint a nemzeti érde-

7 Tólas Péter: Integrációk szorításában... i. m. 623–624. o.

8 *Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe. A case of boom and bust?* Price Waterhouse Cooper, 2010. március, 2. o.; Jimborean, Ramona – Kelber, Anna: *Foreign direct investment drivers and growth in Central and Eastern Europe in the immediate aftermath of the global financial and economic crisis*. 2011. október.

kek újrafogalmazása és érvényesítése, a nemzetgazdaságok és nemzeti tudat megerősítése, sőt a térség nemzetainak többségénél az első nemzetállam létrehozása. Az európaizálódás iránti igény a visegrádi országok esetében például felülírta, de legalábbis jelentősen moderálta a nacionalizmusból fakadó politikai törekvéseket. A jugoszláv térség nemzeti társadalmi nem voltak ilyen szerencsések, a nacionalizmus, az önálló nemzetállamok létrehozásának törekvése ott véres háborúkat eredményezett.

Az elmúlt húsz év gazdasági adatai azt mutatják, hogy Kelet-Közép-Európa alapvetően haszonélvezője volt a globalizáció folyamatának. *A multinacionális vállalatok tőkeberuházásaihoz fejlődést dinamizáló technológiaiimport, munkahelyteremtés és gazdálkodási tudás kapcsolódik, márpedig ezek elmaradását a helyi politikai elitek a lemaradás és a periferizálódás veszélyeként, fenyegetéseként élték/élik meg.* Tény ugyanakkor, hogy a Foreign Direct Investment – különösen 2004-ig – területileg rendkívül aránytalanul oszlott el a térség államai között, s bizonyos szektorokban csökkentette a helyi tőkés és vállalkozói rétegek megerősödésének és versenyképességének esélyeit. Kelet-Közép-Európa globalizációba való bekapcsolódásának fontos állomása volt az Egyesült Államok és a NATO térségbeli megjelenése, ami euroatlantivá bővítette ki az európai integrációt.

A 2030-ig tartó időszak fontos kérdése lesz, hogy a térségben milyen hatással lesz egymásra e három integrációs folyamat? A térség társadalmainak elitjei találnak-e egyidejű adekvát választ a különböző integrációs folyamatok által felvetett problémákra? Képesek lesznek-e harmonizálni e folyamatokat? A globalizáció esetében ez aligha valószínű. Az európai és a nemzeti integráció esetében viszont van lehetőség erre. Még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a térség nacionalizmusai eltérőek a nyugat-európai nacionalizmusoktól (államnemzet versus etnikai nemzet). Ahol sikeresnek bizonyul a modernizáció folyamata, ott valószínűleg könnyebb lesz meghaladni a globalizált 21. században anakronizmusként ható etnikai nemzetfelfogást. Ahol azt a társadalmak sikertelennek élik meg, ott jóval nehezebb.

Az integrációs egyidejűség problémája

Egyfajta különleges meghatározottságnak tekinthető, hogy a különböző integrációk egyidejűségéből fakadóan a kelet-közép-európai térségben egyszerre vetődnek fel a nemzeti, az európai és a globális integráció problémái és dilemmái. Ezek erősen hatnak egymásra, és politikai harmonizáció nélkül komoly feszültségeket okoznak és okozhatnak.

Az euroatlanti integráció támasztotta követelmények több szempontból is korlátozták a nacionalizmusok kiteljesedését térségünkben. Az európai integráció már eleve a szuverenitás egy részének megosztását vetítette előre. Az EU- és a NATO-csatlakozás feltétele volt a biztonságot is érintő vitás szomszédsági kérdések rendezése, a demokratikus politikai intézményrendszer kiépítése, a kisebbségekhez tartozó állampolgárok alapvető jogainak törvényi garantálása – hogy csak néhányat említsünk azok közül, amelyek *vitathatatlanul pozitív hozadékkal jártak.* A megfogalmazott feltételek nem tudták ugyanakkor orvosolni a *civil társadalom fejletlenségét, a gazdaságilag erős társadalmi középrétegek hiányából fakadó fejlődésbeli különbségeket, a mindennapi politikai kultúra hiányát, amelyek legalább olyan fontos feltételei a demokratikus társadalmak jó működésének, mint a politikai intézményrendszer.*

Az integráció másik kulcsfeltétele az itteni gazdaságoknak a nyugatiakkal való kompatibilissé tétele volt a *piacgazdaság megteremtése és a privatizáció révén*. Ezek és a *hazai tőkés réteg kialakításának vágya* a nemzeti törekvésekbe és modernizációs programokba is illeszkedett. A térség *tőkeszegénysége* miatt azonban a hazai kapitalizálódás és a hazai tőkés réteg kialakításának folyamata *eleve erős korlátok közé volt szorítva*, amit csak súlyosbított a térség országainak *eladósodottsága* és az itteni társadalmak *gazdasági ismereteinek* alacsony foka. A kelet-közép-európai térségben ezért a külföldi tőke által végrehajtott privatizáció lett a meghatározó, ennek hiányában ugyanis (azaz a lassú hazai eredeti tőkefelhalmozásra alapozva) elmaradt volna az itteni gazdaságok gyors fellendülése.⁹

Percepció-meghatározottság

Történelmi perspektívából a kelet-közép-európai országok európai uniós csatlakozása – nevezzük ezt a *periféria centrumából a centrum perifériájára való átlépésnek* – hatalmas siker. Ez akkor is igaz, ha az euroszkeptikusok szerint egy pozícióit veszítő Európa fejletlenebb régióját alkotjuk.

Az európai integráció társadalmi támogatásáról azonban Kelet-Közép-Európában sem történelmi perspektívák alapján döntenek az átlagemberek. Véleményük 2004 után döntően a gazdasági felzárkózás sikerességével vagy éppen sikertelenségével, illetve az uniós tagság közvetlenül érzékelhető gazdasági hatásaival állt szoros kapcsolatban. Ráadásul a csatlakozást követően gyorsan megváltozott a társadalmak viszonyítási pontja is: nem a periféria, hanem a centrum lett az etalon. Ez különösen azokban a társadalmakban okoz komoly problémát, ahol a rendszerváltás nagy gazdasági válsaggal és jelentős szociális elbizonytalanodással járt együtt, s ahol az integrációra célként és nem lehetőségként tekintett a politikai elit.

A sikeresség vagy sikertelenség kérdését, a közvetlen gazdasági haszon alapján való viszonyulást több szempontból is kulcsfontosságúnak tartjuk: egyrészt mert döntően meghatározza és meg fogja határozni a térségünkön belüli szolidaritás erősségét, másrészt a Brüsszellel való szolidaritás erősségét is. Végül, mert ennek következtében már ma is egymástól igen eltérőek a térség egyes országainak az uniós kezdeményezésekre adott válaszai, és a jövőben is azok lehetnek.

Jól példa erre a 2008-as pénzügyi válság (ami Kelet-Közép-Európában is felerősítette az euroszkeptikus hangokat, s amelyre egészen másként reagáltak még az egységes csoportként kezelt viseigrádi országok is).¹⁰ Tükröződik ez az unió társadalmi megítélésében is: Lengyelországban, amely a válság során az egyik legjobb gazdasági eredményt mutatta, az integráció támogatottsága továbbra is magas (69%), a gazdasági visszaeséssel küzdő Csehországban (34%) és Magyarországon (42%) viszont csökkent.¹¹ Az eltérő válaszok azt jelzik, hogy sok helyen a nemzeti identitás, a nemzetállamiság tradicionális koncepció-

9 Az itteni társadalmak elsősorban a gazdaság fellendítését és a szociális biztonság megteremtését várják el a politikai elitől. Ez lényegében mindenütt kizárta a lassabb és megfontoltabb privatizációt. Ha ez lassabban zajlott, annak oka nem a politikai elit megfontoltsága volt, hanem a külföldi tőke érdeklődésének hiánya vagy – mint Lengyelországban – a szakszervezetek ellenállása.

10 Rupnik, Jacques: *The euro crisis: Central European lessons*. *Eurozine*, 2012. 03. 30.

11 *European Unity on the Rocks*. PEW Research Center, 2012. 05. 29.

ciója, ennek a politikáról, a gazdaságról és a biztonságról alkotott felfogása sokkal inkább meghatározó jellegű, mint a gyenge, nehezen értelmezhető, legfeljebb másodlagos kötődést jelentő európai identitás. Ez a trend akkor látszik megfordíthatónak, ha a szorosabb integráció előnyei kézzelfoghatóbbá válnak, aminek révén a közös uniós döntéshozatali intézmények politikai legitimitációja érezhetően növekedni fog.

A politikai aréna kérdései

A hidegháborút követő korszakban az euroatlanti integrációra való törekvés keretein belül az atlantizmus a biztonsági percepciók szempontjából meghatározó tényező volt. A NATO mint az atlantizmus intézményesített eszköze a térség belső és külső stabilitásának, biztonságának elősegítése tekintetében az európai integrációhoz mérhető szerepet játszott. Noha az atlantizmus vesztett erejéből, továbbra is meghatározó a térség politikai elitjeinek biztonsági percepcióiban, elsősorban a közvetlen környezetben lévő külső bizonytalansági tényezőkre, vagyis Oroszországra, a posztszovjet térségre és a Balkánra tekintettel. Az atlantizmus jövője szempontjából e tekintetben különösen az Oroszországra vonatkozó percepciók lesznek meghatározóak. Ugyanakkor a térség biztonságpolitikai jövőjére vonatkozóan az amerikai vezetés és jelenlét, avagy annak vélt hiánya hasonlóképpen meghatározó tényező lesz. Már az amerikai kormányzat által meghirdetett Ázsia felé fordulás politikája is jelentős negatív visszhangot váltott ki a térségben, de amennyiben érzékelhetőbbé válik az amerikai érdeklődés csökkenése a következő évtizedekben, a térség politikai elitjei kevésbé lehetnek érzékenyek az amerikai igényekre, kérésekre mindenekelőtt a NATO-n belül. Az atlantizmus a tekintetben is fontos tényező volt az elmúlt két évtizedben, hogy egyfajta értékközvetítőként funkcionált, amennyiben globális kitekintést kölcsönzött az amúgy döntően szűk regionális keretekben gondolkodó térség államai számára. Az atlantizmus esetleges gyengülése a térség vagy annak egyes részeinek bezárkózását, periferizálódását e tekintetben is elősegítheti.

Az Európai Unióba való belépést 2004 májusában történelmi sikerként ünnepelték a csatlakozó országok. Kevés szó esett arról, hogy az integráció sok tekintetben kényszerpálya a térség kisállamai szempontjából. A kívülmaradásból származó hátrányok miatt ugyanis nem volt reális alternatívája az EU-csatlakozásnak. Kevés szó esett arról is, hogy az unióba való belépés aktusa csupán az érdekérvényesítésnek az integráción belüli új lehetőségeit nyitja meg. Új, de korántsem könnyebb lehetőségeit. A kelet-közép-európai nemzeteknek ugyanis fokozottan számolniuk kell azzal, hogy az unión belüli kölcsönös függőség és határaik átjárhatósága („négy szabadság”) korlátozza képességeiket nemzeti szuverenitásuk és autoritásuk teljes körű fenntartására. S ami lényegesebb: amennyiben nem tudják ellensúlyozni a gazdasági integráció kényszerét, s nem találják meg azokat a kulcsterületeket, amelyek ténylegesen megnyitják számukra az érdekérvényesítés új lehetőségeit, aligha lesz esélyük a továbblépésre. A 2008-as világválság ezzel szembesítette őket, ami sok helyen komoly frusztrációt váltott ki. Ezt a frusztrációt használja ki a térség politika elitjének egy része.

Míg az 1990-es években elsősorban a nacionalizmus, a 2000-es években, s főleg 2004 után a különböző színezetű (nemzeti, szociális) politikai populizmus megerősödésének

lehattunk tanúi Kelet-Közép-Európában.¹² Ez a jövőben is komoly gondot okozhat a térségben, különösen a modernizáció terén sikertelen államokban.

A populizmus a kelet-közép-európai térség történelmi tradícióiban megtalálható államcentrikus/autoriter hagyományokra és a szocialista korszak paternalizmusára épít. Kihasználja a demokratikus deficit korábban már említett hiányosságait, a társadalmilag fájdalmas reformokat nem alkalmazkodásként, hanem külső követelményként igyekszik beállítani. Képviselői ügyesen használják ki a nacionalizmus térségbeli jelenlétét, a vélt vagy valós nemzeti sérelmeket, miként azt is, hogy az itteni társadalmak nem igazán ön-reflektívek. Helyzetüket megkönnyíti, hogy a hatalmaktól való külső és belső függés, az alávetettség állandósult állapota volt a térségnek (különösen a 20. században), így máig elevenen élnek az ennek túlélését biztosító társadalmi-politikai technikák (például a pragmatizmus, a helyezkedés, az erősebbhez való csatlakozás, a garanciákhoz való merev ragaszkodás, a külső hatalmakra mutogatás). Éppen ezért – vagyis „természetessége” miatt – a jövőre nézve a populizmust jóval nagyobb problémának tartjuk, mint a szélsőséges politikai mozgalmakat, amelyek a rendszerváltás utáni válságok „társadalmi stresszhelyzetét” lovagolják meg politikai céljaik eléréséhez.

Érdemes azt is jelezni, hogy 2030-ig fontos generációváltás zajlik le a politikai elitben – még a legfiatalabb „rendszerváltókat” is felváltja az 1990 után szocializálódott generáció –, s ez óhatatlanul egyfajta újrapozicionálással jár majd együtt. Az újrapozicionálás iránya döntő mértékben függ majd az egyes országok modernizációs sikerétől vagy kudarcától.

Az emberi tényezők

A térség egyik fontos társadalmi problémája, hogy a kelet-közép-európai középosztály¹³ fejletlen, szűk és huzamosabb ideje erősen megterhelt. Ennek a kis- és középvállalkozókból álló rétegnek kell eltartania önmagát és családját, munkahelyet teremtenie, fenntartania a rendszerváltás gazdasági válságával párhuzamosan kiépített szociális hálót, leküzdenie a külföldi beruházóknak adott kedvezményekből fakadó piaci hátrányát, eltartania az elöregedő, demográfiaileg csökkenő, jelentős leszakadt réteggel rendelkező és az elmúlt húsz évben több gazdasági válságot megért társadalmakat. Sőt ennek a rétegnek kellene megerősítenie a térség civil társadalmait, illetve integrálnia a társadalom szélére került, integrálatlan rétegeket. S mindeközben olyan innovatív, kreatív, többnyelvű, politikailag aktív polgárnak kellene lennie, aki a kultúrát és a művészetet is támogatja mecénásként. Ettől a középosztálytól várjuk el a hazai eredeti tőkefelhalmozást is. A középrétegek bő-

12 Skolkay, Andrej: *Populism in Central Eastern Europe*. IWM Working Paper no. 1/2000 Vienna; Mesežnikov, Grigorij – Gyárfásová, Olga – Smilov, Daniel (eds.): *Populists Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*. Institute for Public Affairs, Bratislava, 2008; Langenbacher, Nora – Schellenberg, Britta (eds.): *Is Europe on the "right" path? Right-wing extremism and right-wing populism in Europe*. Friedrich Ebert Stiftung, 2011, 348. o.

13 A térség középosztályáról lásd például Wallace, Claire – Haerpfer, Christian: *Some Characteristics of the New Middle Class in Central and Eastern Europe: A 10 Nation Study*. Institut für Höhere Studien, Reihe Soziologie, Nr. 30. 1998; Krason, Agnieszka – Mayr, Martin – Schipperges, Michael: *The Modern Upper Middle Classes in Western and Central Eastern Europe. Cross-cultural targeting in the case of Bank Austria Creditanstalt*. 2003. 25 o.; Ekiert, Grzegorz: *The end of communism in Central and Eastern Europe: The last middle-class revolution?* In Julian, Go (ed.): *Political Power and Social Theory. Volume 21*. Emerald Group Publishing Limited, 2010, 99–123. o.

vítése, társadalmi terheik könnyítése a térség modernizációs sikerének alighanem egyik jövőbeni kulcskérdése.

A 2030-ig tartó időszakban a térség számos társadalmi számára igen komoly kihívást jelent majd azoknak a szegregált, leszakadó és integrálatlan társadalmi rétegeknek a problémája, amelyeknek a hátrányos helyzete állandósult a gazdaságban, a kultúrában, az egészségi állapotban, a területi elhelyezkedésben, a lakhatás minőségében, az érdekérvényesítésben és a munkaerő-piaci érvényesülésében, s akik között nagy számban találhatóak romák.¹⁴ A probléma kezelését alapvetően megnehezíti a velük szembeni mély és erős előítélet. Emiatt nemcsak a probléma higgadt tárgyalását nehéz elérni, hanem annak tudatosítását is, hogy a szegregált, leszakadó és integrálatlan társadalmi csoportok helyzetének megoldatlansága a többségi társadalom modernizációját is jelentősen hátráltatja.

Kelet-Közép-Európa legtöbb országában a 2030-ig tartó időszakban elkerülhetetlen a nyugdíjrendszer átfogó reformja, mivel a gazdaság hosszú távú bővülése szempontjából meghatározó demográfiai trendek térségünkben is erőteljesen a növekedés ellen hatnak, s negatív hatásuk felerősödése 2020 után várható.¹⁵ Mivel a nyugdíjas réteg a rendszerváltás óta folyamatosan a politikai pártok egyik fontos választói célcsoportja, a nyugdíjreform komoly hatással lehet a politikai elit említett újrapozicionálására.

Gazdasági meghatározottságok

A közép-európai országok mint többségükben kicsi, nyitott, exportorientált gazdaságok erőteljesen ki vannak téve a nagy globális és európai trendeknek. A térség hosszú távú gazdasági növekedési kilátásait leginkább az általános európai gazdasági trendek, a tőkebefektetések alakulása, a humán erőforrás, vagyis a munkaerő minősége, továbbá a kutatás-fejlesztésre fordított összegek befolyásolják a legerőteljesebben. Európa hosszú távú növekedési kilátásai nemigen kedvezőek, s ez alól a negatív trend alól a kelet-közép-európai országok sem kivételek.¹⁶ Ráadásul a növekedési kilátások terén az egyes országok közötti különbségek várhatóan erőteljesebbek lesznek, attól függően, hogyan vészelik át a válságot, s ez negatívan hat az uniós szintű konvergenciára. Ennek alapján a kelet-közép-európai országoknak a legfejlettebb EU-tagállamokhoz történő felzárkózási üteme is várhatóan lassul majd.

A térség technológiai és innovációs fejlettségét jól jelzi, hogy az EU négyfokozatú innovációs rangsorában,¹⁷ amely a tagállamok innovációs képességét rangsorolja, még a legjobb helyezést elérő négy visegrádi ország is csak a harmadik, úgynevezett mérsékelt innovátor besorolást kapta. A mutató javulásához a válság után ezeknek az országoknak a

14 The situation of Roma EU citizens moving to and settling in other EU Member States. European Union Agency for Fundamental Rights, 2008; The situation of Roma in 11 EU Member States - Survey results at a glance. European Union Agency for Fundamental Rights, UNDP, 2012.

15 Regions 2020 – Demographic Challenges for European Regions. Brussels, 2008 november; Kenichi Hirose (ed.): Pension Reform in Central and Eastern Europe in times of crisis, austerity and beyond. International Labour Organization (ILO), 2011.

16 The 2012 Ageing Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies. European Commission, Economic and Financial Affairs, 2011; The 2012 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 27 EU Member States (2010–2060). European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2012.

17 Innovation Union Scoreboard 2013. European Commission, Publication Office, 2013.

válság előtti szinthez képest drasztikusan kellene növelniük a kutatás-fejlesztésre fordított összegeket.

A legtöbb szakértő szerint Kelet-Közép-Európa legnagyobb erőforrása a munkaerő képzettségében rejlik. A térség modernizációjának kulcskérdése tehát az, hogy ezzel mennyire lesz képes növelni a munka hozzáadott értékét. Jelképesen mondva: képes lesz-e „betanított munkásból szakmunkássá”, illetve néhány speciális területen „mérnök-ké” válni.

Összegzés

Írásunkban azt igyekeztünk vázolni, hogy a NATO-nak a jövőben várhatóan egy fragmentálódó, differenciálódó, a reperiferizáció veszélyével küzdő Kelet-Közép-Európával kell számolnia, ami jelentős mértékben meghatározza a térség államainak, társadalmainak a szövetséghez való viszonyát, szövetségi teljesítményképességét. Korántsem állítjuk, hogy az elkövetkezendő években a térség olyan biztonsági problémákat vet majd fel, mint 1989 után, a rendszerváltás időszakában. Ennyire nem vagyunk pesszimisták. Azt viszont valószínűnek tartjuk, hogy a reperiferizáció jelentősen módosítja és differenciálja a térség társadalmainak biztonságpercepcióját, s ennek közvetlen hatása lesz a szövetség által képviselt alapértékekhez való eddigi viszonyukra, a szövetségen belüli magatartásukra, illetve teljesítményükre, valamint a szövetséggel szembeni elvárásaikra is. Mindezek pedig politikai és katonai szempontból egyaránt hatással lesznek a szövetség belső kohéziójára.